

Religija u političkim sukobima u Jugoslaviji

RADOVAN SAMARDŽIĆ

Religija kao složena pojava, u vrijednosnom i u institucionalnom smislu, različito je uticala na čovjeka kroz čitavu njegovu istoriju. Ona je, sociološki posmatrano, dio čovjekove kulture. Na južnoslovenskom prostoru, kroz čitavu njegovu istoriju, osnovne nacionalne religije (pravoslavna, katolička, islamska) bile su značajan činilac nacionalne identifikacije. Istovremeno, doprinosile su podjelama i dezintegraciji južnoslovenskih naroda i otežavale koegzistenciju više naroda u istom društveno-pravnom okviru.

Sukobi u Jugoslaviji 1991-1992. valjano potvrđuju navedenu tezu. Južnoslovenski nacionalizmi, mada potiču iz različitih kulturkamfa, nisu lišeni religioznog karaktera. Stoga, u južnoslovenskom multizajedništvu, u svim njegovim oblicima – religioznim, kulturnim, nacionalnim i etničkim, u vrijeme mira ili rata, nacionalne religije su u svemu intervenisale. Naime, religijske vrijednosti često su transformisane u ideološke i političke, a istorijska i sociološka istraživanja su pokazala da su sukobi oštriji kada je u njih upletena i religija.

PROBLEM

Religija, kao složena pojava različito je uticala na čovjeka i njegovu zajednicu kroz čitavu istoriju. Moderni sociolozi naglašavaju da ona ne postoji izolovano, već je dio dinamičnog socijalnog sistema na koji utiče i koji na nju utiče. Dakle, religija je, prema sociologiji, dio čovjekove kulture i jedna od značajnih društvenih institucija, pa stoga može biti činilac integracije i stabilnosti društva, ali i potencijalna sila njegove dezorganizacije, odnosno rivaliteta i sukoba među ljudima.

Osnovna i univerzalna vrijednost religije, prema osnivačima velikih svjetskih religija, jeste *altruizam*, tj. cilj joj je da spasi čovjeka od patnji i briga svakodnevnog života. Otuda, fundamentalni paradoks u ljudskoj istoriji jeste to da su religije često doprinosile nastanku društvenih posljedica koje su dovodile do netolerancije, diskriminacije i genocida, što je u suprotnosti s namjerama osnivača. To je veoma kompleksan socijalni proces, u kojem obrasci altruističkih vrijednosti vremenom bivaju transformisani u neočekivane kontradiktorne vrijednosti vjerskog i ideološkog značenja, te mogu voditi do

konflikata i oštarih sukoba među religijskim i nacionalnim zajednicama. U cijelokupnoj čovjekovoj istoriji religiozne organizacije su, manje ili više, bile na odgovarajući način angažovane u političkim akcijama različitih društvenih snaga. I mimo njihovog učenja: „*Mir na zemlji i dobra volja među ljudima*“ pospješivale su svojim religioznim fanatizmom ljudsku tragediju u političkim sukobima.

Međunacionalni i međukonfesionalni odnosi sada su u središtu političkih konflikata i u Jugoslaviji. Jer, tokom istorije, međunacionalni odnosi nijesu bili lišeni religioznog karaktera. Religijski nacionalni integritet pojačavo je integraciju pri usvajanju pravnog modela države-nacije, uz podršku većinske nacionalne konfesije. I obrnuto, otežavao je integraciju više naroda u istom društveno-pravnom okviru. Sve to je praćeno oštrim konfliktima i jakom podrškom, tj. konfesionalnim odobrenjem rata u koji je upletena njihova nacija. Evidentna je pojava avanture političke preferencije religije u jugoslovenskom društvu, što nije novina, jer se radi o promjeni koja se odvija na površini političke preferencije. To oživljavanje osvjetljava kraj monoideološke države i kolektivne eshatološke vizije „komunističkog društva blagostanja“, ali je i regresija ka religijskom pozivanju u svoju službu duhova prošlosti.

Sadašnji oružani sukobi u Jugoslaviji pokazuju da država nije mogla da uklopi u zajednički život različite etničke, vjerske, kulturne i istorijske suprotnosti i antagonizme, odnosno buđenje nacionalnog i konfesionalnog identiteta izazvalo je nasilni udar. Vrijednosti osnovnih konfesija (pravoslavna, katolička i islamska) postale su kroz istoriju vrijednosti nacionalnih grupa (Srbi, Hrvati i Muslimani). Radi se o procesu transformacije koji nastaje kada religiozna učenja, običaji i tradicija prodru u svakodnevni život određene socijalne grupe – etničke, regionalne, stratifikacione ili nacionalne. Vrijednosti religije su sklone tome da ojačaju solidarnost u grupi, za razliku od onih koji su van grupe.¹ Ukoliko religiozne vrijednosti treba očuvati, one moraju biti tijesno utkane u ritualno obavljanje u okviru svakodnevnog života ljudi koji vjeruju u njih ili ih podržavaju. Jer, kada dođe do tenzije u odnosima

¹ Iwao Munakata, United Nations seminar of the encouragement of understanding, *Tolerance and respect in matters relating to freedom of religion or Belief*, Geneve, 3-14 December 1984, pp. 1-12.

u okviru grupe, religiozne vrijednosti, transformisanjem svog prvobitnog kvaliteta, postaju društvena vrijednost koja jača solidarnost u okviru grupe demonstriranjem ekskluzivne kohezije. Zapravo, kada se tenzije u okviru grupe intenziviraju, primat vrijednosnih obaveza ljudi pomjera se u pravcu neposrednih interesa u okviru grupe. U takvim uslovima nastaju altruističke vrijednosti i stavovi njihovog religioznog sistema ili sistema vjerovanja. Kada to suparništvo u okviru grupe dostigne krajnju tačku, svaka grupa tačaka počinje da uvećava svoje religiozne vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja kako bi očistila od grijeha identitet sopstvene grupe. S pravom japanski profesor Munakata ukazuje na to da ideološkim ozakonjenjem grupne akcije počinje da prevlađuje militantno i agresivno ponašanje. Ono se manifestuje u finalnoj fazi tih borbi među grupama u vidu „svetih ratova“ između grupa identiteta koje same sebe proglašavaju „svetim“. Tako se prvobitno tolerantne i altruističke vrijednosti religije ili vjerovanja izvrću i postaju obrasci suprotnih vrijednosti – netolerancije i diskriminacije. „Svete“ vrijednosti postaju instrumenti ili cilj jedne svjetovne grupe. Na primjer, u Jugoslaviji, heterogene vjerske grupe i njihove vrijednosti (pravoslavne, katoličke i islamske) transformišu se u nacionalne i političke vrijednosti i stavljaju u njihovu političku funkciju u odbrani „svetih“ interesa.

Druga vrsta transformacija vrijednosti podrazumijeva transformaciju religioznih vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja u političku ili ideološku funkciju. Takva transformacija vrijednosti razvija se u društvenim uslovima u kojima funkcionalna diferencijacija u okviru nacionalnog poretka kao društvenog sistema još nije materijalizovana. Rezultat toga je sklonost religioznih funkcija ka širenju u sferu političkih funkcija. U takvom, funkcionalno difuznom, sistemu u osnovnim religijskim nacionalnim zajednicama poglavari crkve (pravoslavne, katoličke i islamske) dobijaju ulogu političkog vođe svoje zajednice. Osim toga, religiozna organizacija može obezbijediti svoje sankcije i proglasiti zakonitom vlast političkog lidera. Za uzvrat, religiozna institucija dobija specijalne prerogative i zaštitu političke vlasti. U takvim uslovima, kada religiozne vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja postaju instrumenti političke funkcije, primarna vrijednost religije i vjerovanja pretvara se i postaje ideološki „barut“ u borbi za vlast između

političkih grupa, odnosno politička vlast dobija „božji blagoslov“. U stvari, gubi se funkcionalna autonomija religioznih vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja. Tako netolerantne i diskriminativne akcije koje preduzimaju političke grupe nehotice slave i proglašavaju zakonitim instrumente religioznih vrijednosti ili vjerovanja. Upravo, rezultati religioznih vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja u političkoj ili ideološkoj funkciji su „sakralizacija“ *raison d'être* samog političkog bića. Ti procesi i pojave su evidentni sada u jugoslovenskom društvu, u uslovima krize i oštih konfrontacija između nacionalnih lidera.

Religiozne raspre mogu biti rezultat kulturnih i religioznih antagonizama, ali često to nije čisti religiozni žar koji tjera političare ili vjerske lidere da se igraju rata ili da progone pojedine grupe i neistomišljenike među svojim podanicima. U istoriji su očigledni primjeri kombinovanja duhovnih i materijalnih interesa u kojima su događaji dobijali najkrvoločniji i najokrutniji vid. Tako su i sadašnji događaji potvrdili da se samo tim spojem može objasniti širina vjerskih i nacionalnih nemira koji su poznati velikim svjetskim religijama i na Istoku, i na Zapadu, što je apsolutna negacija izvornog poslanstva osnivača religija i vjerovanja o „ljubavi i miru“.

Sociolozi, u svakom slučaju, priznaju da fenomen političkog autoriteta, bez kojeg nema društvenog života, uranja svoje korijene u religiozno, i obratno. Gabriel Le Bras je veoma dobro iskazao tu ideju, tvrdeći da su vlade svih vremena ozbiljno shvatile vrijednosti religijskog faktora.² U stvari, karakteristika religioznih vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja jeste to da se mogu pojaviti kao integrativni, odnosno potencijalni dezintegracioni faktor u heterogenim nacionalnim i vjerskim zajednicama. Naime, evidentno je da se odnosi među heterogenim vjerskim grupama, unutar istog političkog okvira, i dalje nameću kao problem, bez obzira na to da li se radi o podjeli indijskog poluostrva, kiparskom problemu, Bliskom istoku, Jugoslaviji ili bivšem SSSR-u. Uostalom, jugoslovensko iskustvo je očigledno, budući da je religija bila jedna od značajnih *vododjelnica* u odnosima među nacijama i konfesijama na južnoslovenskom prostoru. Posljedice tog iskustva i

² Georges G. Corm, *Prilog proučavanju multikonfesionalnih društava*, „Svjetlost“, Sarajevo 1977, str. 11.

sada direktno ili indirektno utiču na međunacionalne konflikte i sukobe na južnoslovenskom prostoru.

Na južnoslovenskom prostoru su se religiozne vrijednosti ili vrijednosti vjerovanja u prošlosti, kao i sada, lako zloupotreblyavale ili transformisale u vrijednosti koje su potencijalno ili stvarno djelovale destabilizatorski i podsticale konflikte među narodima. Konfesionalne definicije o drugoj konfesiji i naciji bile su isključive, a nacionalizmi nijesu bili lišeni religioznog karaktera. Nacionalne politike imale su podršku svoje konfesije, a istorija je potvrdila da se nacionalni politički programi lakše ostvaruju ako se ima podrška nacionalne religije, i obratno.

Sociolog Glen Vernon je dobro iskazao tu ideju tvrdnjom da se osnovne religijske grupe, ukoliko ne pruže podršku ratnim naporima vladajuće državne politike i ne slijede tu liniju, izlažu riziku da budu etiketirane kao nepatriotske ili nelojalne. U stvari, mogu biti optužene da paktiraju s neprijateljem. Veoma je teško za naciju da u velikom ratu prihvati striktnu „neutralnost“ svog građanina. U takvim situacijama često se čuje slogan: Ko nije sa nama – on je protiv nas. Odista, isti sociolog religije primjećuje da je situacija lakša ako se ima podrška religije. Međutim, po pravilu, tamo gdje je religija umiješana u sukobe, oni su žešći i prljaviji. Zato, jako osjećanje nacionalizma je vjerovatnije ako je podržano religioznim odobrenjem. Na osnovu iskustva, sveštenici koji nijesu pružili podršku svojoj „strani“ bili su podvrgnuti svim vrstama političkog i socijalnog pritiska „da bi se doveli u liniju“.³

ISTORIJSKI KORIJENI SUKOBA

Za razumijevanje aktuelnih konflikata u Jugoslaviji treba uzeti u obzir istorijsku pozadinu i etničke, vjerske i kulturne suprotnosti među njenim skupinama. Geopolitički položaj je učinio da se u južnoslovenskih naroda razvije specifičan kulturni i politički etos. Njega je konstituisala istorija južnoslovenskih naroda, prije svega politička istorija konflikata i oštih

³ Glenn Vernon, *Sociologija religije*, prevod grupe studenata s engleskog, Zagreb, str. 187-188.

sukoba, a značajno su uticale i strane sile. Stoga je religija na ovom prostoru dobila poseban značaj, a posljedice su bile netolerancija, diskriminacija, oštri konflikti i dezorganizacija društva i države.

Jedan savremeni hrvatski katolički teolog je to iskazao tvrdnjom: „Našim su zemljopisnim prostorima stoljećima gospodarili strane sile, strana carstva i dominacije, tako da je odnos prema stranom gospodaru – bio on pozitivan ili negativan – duboko djelovao na društvene i grupne strukture, oblikovao kulturu i mentalitet. Ta duboko kolonijalna uvjetovanost cijeloga našeg bića – pod tim mislim na vanjsku ili unutrašnju nemoć ili nemogućnost ljudi da svoje probleme međusobno rješavaju bez poziva na nekog nadmoćnog saveznika ili zaštitnika i bez oponašanja njegovih metoda – držim da je prvi naš problem. Na njemu su se u novijoj povijesti neprestano lomili pokušaji da se stvori neki stabilan politički prostor na ovom terenu, koji je jamačno preduvjet svakom drugom društvenom napretku. Ako ljudi sjede u istom čamcu, razumljiva je težnja svakog od njih da se u njemu smjesti na udoban način, da bi tereti plovidbe bili pravedno raspoređeni, ali se ne vidi zašto bi tu pravdu morao krojiti neki posebni vlasnik čamca, ili da bi svatko tko nije zadovoljan imao pravo da iz čamca uzme svoju dasku bez ikakve odgovornosti prema ostalima. No, ta spoznaja nije u našoj svijesti uvijek vrlo prisutna“.⁴

Na osnovu dosadašnjih rezultata naučnoistraživačkog rada suprotnosti između Istoka i Zapada javile su se kao rezultat ekonomskih, političkih, socijalnih i duhovnih momenata koji su se tokom vjekova nagomilavali i produbljivali. Izvanredno važan trenutak bila je podjela Rimskog carstva na Istočno i Zapadno, koja se nikada više nisu sastavila. Granica između njih tekla je, otprilike, sjeveroistočno od današnje Budve, preko crnogorskih planina i spuštala se na gornju Drinu, kojom je dalje prolazila do njenog ušća u Savu. Ta podjela je izazvala presudne posljedice, ne samo političke nego i vjerske i kulturne, za sva kasnija vremena, koje se i sada aktualiziraju na našem prostoru.⁵

⁴ Vjekoslav Bajsić, *Dijalog i kategorija kolonijalne svijesti*, „Kulturni radnik“ 3/1978, Zagreb, str. 36-52.

⁵ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, „Matica Hrvatska“, Zagreb, 1962, str. 48.

Rim i Carigrad su se razbili na ekonomskim, političkim, socijalnim i duhovnim razlikama i interesima. Prvi veći raskol u hrišćanstvu dogodio se 314. godine. Na ekumenskom saboru u Nikeji, 325. godine, hrišćanstvo je već prestalo da bude jedinstvena religija-crkva. Glavni razlog sukoba bila je borba za prvenstvo i vlast, a neposredan povod sporovi, 863. godine, između Rima i Carigrada oko pitanja da li je zakoniti patrijarh na carigradskom tronu 857. godine zbačeni Ignatije ili Fotije, koji je umjesto njega postavljen. Međutim, taj raskol je spreman već ranije na pitanjima crkveno-pravne i crkveno-političke prirode i kulturno-nacionalnih razlika između vizantijskog istoka i latinskog zapada. Spor su pojačale i razlike u shvatanju kanonsko-disciplinskih, liturgijskih i dogmatskih pitanja, a posebno oko tzv. filiokke. Naime, pravoslavna crkva ima vjerovanje koje glasi: „Vjerujem u Duha svetog, Gospoda, Životvorenog, koji od oca ishodi..“, za razliku od katoličke crkve prema kojoj On „izlazi od Oca i Sina“.

Raskol je formalno izbio 867. godine, za vrijeme rimskog pape Nikole I (858-867) i carigradskog patrijarha Fotija (857-867 i 877-886). Do konačnog rascjepa je došlo 1054. godine, tako da od tada postoje dva oblika hrišćanstva: istočno ili vasiljensko-pravoslavno i zapadno ili rimokatoličko.⁶ Unutar zapadnog hrišćanstva buknuo je u 16. vijeku bunt reformacije, koja je izrodila i treći oblik hrišćanstva – protestantizam. Od tada je bilo više pokušaja da se raskinuto jedinstvo uspostavi, preko unije između pravoslavne crkve i pape, do savremenog pokreta ekumenizma. Međutim, ti su odnosi i sada na veoma niskom stepenu, s tendencijom zahlađenja.

Istorija i savremeni tokovi u hrišćanstvu ne mogu se razumjeti ako se ne uzme u obzir i prodor *islama* u geopolitički i kulturni prostor Sredozemlja, koji je razbio staro grčko-rimsko kulturno jedinstvo. Turska osvajanja prouzrokovala su, zatim, križarske ratove, a pljačke i pustošenja Carigrada, prilikom dolaska križara i stvaranje tzv. Latinskog carstva (1204-1261), još su više produbili razlike između istočne i zapadne crkve. Pad Carigrada u turske ruke (1453) označio je kraj Vizantijskog carstva, a time i političkog jedinstva istočne crkve. To ima poseban značaj za pravoslavnu crkvu u

⁶ Jevsević Popović, *Opća crkvena istorija*, knj. I, Sremski Karlovci, „Srpska manastirska štamparija“, 1912, str. 774.

Rusiji, jer je Moskovska patrijaršija dobila na značaju i, postepeno, središnji položaj u pravoslavlju. Vremenom, istorijski, politički, duhovni i vjerski motivi proizveli su ideju o Moskvi kao novom ili „trećem Rimu“. Vizantijsko nasljeđe i svijest o tvrđavi pravoslavlja podsticali su nadu u oslobađanje domovine i vjeru u misijsko poslanje pravoslavne Rusije, koje su stvarale narodnosne i kulturne predstave kod drugih pravoslavnih naroda. Takva ideja o Moskvi stvarala je u slovenskim pravoslavnim narodima jaku svijest poslanja, koja je još aktuelna u odnosima između Carigrada i Moskve u vezi s prestižem u pravoslavnom svijetu.

Sadašnji sukobi i podjele na tlu južnoslovenskih zemalja (Jugoslavija) podsjećaju na vrijeme velikog raskola iz 1054. godine. Naime, primijetna je tijesna veza između crkvene politike (Vatikan) i politike Velike Njemačke.⁷ Neki evropski istoričari ističu da je jačanje njemačkog uticaja u Vatikanu (aktuelni šef vatikanske ideologije – doktrine je Nijemac Raciinger) barometar sukoba između Istoka (pravoslavlje) i Zapada (katolicizam). Vladimir Dedijer je dobro iskazao tu ideju tvrdnjom: „Oni to smatraju svojom istorijskom misijom. Služeći se slobodnom verskom štampom u Jugoslaviji, oni seju mržnju između pojedinih naroda i glavna su poluga danas za razbijanje integriteta Jugoslavije jer podržavaju sve separatističke pokrete“.⁸

Crkvena podjela između Carigrada i Rima stvorila je uslove za vjekovnu međusobnu otuđenost naših naroda, jer je dio južnoslovenskih naroda (Slovenci, Hrvati) ušao u sferu zapadne, latinsko-romansko-germanske, a drugi dio naroda (Srbi, Crnogorci, Makedonci) u sferu istočne, vizantijsko-pravoslavne kulture. U 14. vijeku, s turskim osvajanjem ovih prostora, pojavila se i nova vjera – islam, a u 16. vijeku, pod uticajem reformacije, nastale su protestantska, reformatska i druge crkve. Tako su, *na putu između Evrope i Azije na tlu susreta i sudara Istoka i Zapada, hrišćanstva i islama, pravoslavlja i katolicizma, austrougarskog i osmanlijskog, german-skog i ruskog imperijalizma, južnoslovenski narodi bili u uslovima da služe nekom stranom – „Divide et impera“.*

⁷ *Velika povijest crkve III/1*, Zagreb, 1971, str. 458.

⁸ „Nedeljna Borba“, 18–19. novembar 1989, *Intervju Vladimira Dedijera*, str. 5.

Miroslav Krleža je iskazao tu ideju tvrdeći da je „stvaranje latinsko-bizantskih izoliranih malograđanskih shema narodne svijesti, djelovanje tih palanačkih političkih koncepcija u drugoj polovini devetnaestog stoljeća na formiranje naše kulturne nadgradnje, oblikovalo srpsku i hrvatsku nacionalnu svijest u onoj razdvojenoj, bilateralnoj formi, kakvu smo mi zatekli u historijskom periodu ujedinjenja, pa sve do godine 1940-41. Političko bunilo 1941-45. ne bi bilo poprimilo one delirične oblike, da je kulturna kohezija naših naroda bila osnovana na uzajamnom poznavanju, tj. na poznavanju onih kulturnih i historijskih fakata, koji su oblikovali tu razjedinjenu svijest po diktatu stranih sila... Ove malograđanske, konzervativne, često puta kontrarevolucionarne sheme, elementi su još uvijek žive, slabo civilizirane svijesti, u relativno veoma velikom broju predstavnika danas još uvijek negativno aktivne tzv. elitne građanske inteligencije. Ti elementi rasula i dezintegracije, osnovani na romantičnim hipotezama i eskanomirani po inostranim imperijalističkim komponentama, nijesu bili podvrgnuti naučnoj sistematskoj analizi, pa prema tome niti reviziji, ni građanskoj, konzervativnoj, ni liberalnoj, ni dijalektičkoj varijanti“.⁹ Nema sumnje, kaže dalje Krleža, da „još uvijek jedan prilično visoki procenat naše srpske i hrvatske konzervativne inteligencije (a mi bismo dodali i ostalih naroda – primedba R.S.) smatra ujedinjenje Srba i Hrvata (kao i drugih naroda – primedba R.S.) u jednu državnu celinu, događajem anorganskim do toga stepena, da je parlamentarna kriza Eshaezije sa kraljevom oligarhijom logično završila jednim od najtragičnijih lomova 1941. Legenda o Istoku i Zapadu, o Drini, o Sremskoj Mitrovici kao biskupiji svetog Andronika (koja je poslužila za raskol i jedne i druge crkve), teze o dva ili tri svijeta, parole o zapadnoevropskoj civilizaciji i o Balkanu, kao pojmovima koji se međusobno isključuju, parole vidovdanskog rasnog Ideala, koji je oslobodio austrijske provincije od vjekovnog ropstva itd., sve te kajmakčalanske i hrvatske državno-pravne parole (a mi bismo dodali kao i savremene etnogeneze i panislamski, panpravoslavni, pankatolički integrizam – primedba R. S.) odigrale su tragičnu svoju

⁹ 99 varijacija, Beograd, 1972, str. 30-38.

ulogu u periodu 1918-1945, a naročito 1941-1945“,¹⁰ odnosno i 1991-1992. godine.

Priznajući i dijeleći pokoreno stanovništvo prema vjerskoj pripadnosti, turska i austrougarska država razdvojile su Južne Slovence i druge narode ovog prostora na osnovu tri različite konfesije (katolička, pravoslavna i islamska), sprečavajući vjekovima da se kod njih razvija i učvrsti svijest o zajedničkim interesima. Međusobnim prožimanjem etničkog i konfesionalnog, religijsko uvjerenje i osjećanje miješalo se i stapalo s nacionalnim i kulturnim bićem naroda na ovom prostoru. Pri tome, konfesionalno se nije odvajalo od nacionalnog, pa neki naši istraživači primjećuju da je u krajevima gdje su se izmiješali Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani, i pored velike etničke bliskosti i zajedničkog jezika, religija često bila, i ostala, osnovno obilježje nacionalnog razlikovanja. Tako se religija, smatraju neki jugoslovenski naučnici, pokazala kao moćniji faktor objedinjavanja pojedinih naroda, odnosno njihovog međusobnog razjedinjavanja, nego zajedništvo jezika i kulture.¹¹ Uostalom, i sada su vidne podjele i sukobi među jugoslovenskim narodima na osnovu nacija – konfesija.

Jugoslavija nije unikonfesionalna, a pogotovu nije nacionalna, unificirana državna i društvena zajednica, već su njene strukture građene od mnoštva različitih nacionalnih, konfesionalnih, jezičkih i mentalitetnih barijera,¹² što je izuzetno

¹⁰ Isto, str. 30–38.

¹¹ M. Ekmečić, *Odgovor na neke kritike „Istorije Jugoslavije“ (XIX vijek)*, „Jugoslovenski istorijski časopis“, Beograd, 1–2, str. 221–224; i dr. Najdan Pašić, *Faktori formiranja na Balkanu i kod Južnih Slovena*, „Pregled“, br. 5, Sarajevo, 1971, str. 473–492.

¹² *Nacije*: Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci, Srbi; nacionalne manjine: Albanci, Austrijanci, Bugari, Česi, Grci, Italijani, Jevreji, Mađari, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Turci, Ukrajinci, Vlasi.

Crkve: Rimokatolička, Srpska pravoslavna, Makedonska pravoslavna, Islamska vjerska zajednica, Evangelistička crkva (Evangelistička crkva u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Vojvodini; Evangelistička hrišćanska crkva augzburške vjeroispovijesti u Sloveniji; Slovačka evangelistička crkva augzburške vjeroispovijesti), hrišćanska reformatska crkva (Kalvini), Hrišćanska baptistička crkva, Hrišćanska adventistička crkva, Hrišćanska zajednica Jehovinih svjedoka, Hrišćanska pentakosna crkva, Hrišćanska nazarenska zajednica, Starokatolička crkva, Jevrejska zajednica, Crkva božja, Hristova Crkva braće, Hristova duhovna crkva „nogopranih“, Hristova duhovna crkva „malokrštenih“, Hristova duhovna crkva jevandelske braće, Isus Hrist „Božja crkva svetih“, Reformni pokret adventista sedmog dana, Slobodna katolička crkva, Crkva Isusa Hrista svetaca posljednjih dana (mormoni), Hristova crkva Betanija, Zajednica islamskih derviških redova Alije, Nezavisna baptistička crkva (Hristova crkva), Novoapostolska crkva, Hristova duhovna crkva „velikokrštenih“, Naduhari, Nova duhovna crkva, Mali hrišćani, Trinaest Jehovinih sinova (Hristova crkva živog boga), Crkva božja gospe Vajt, Crkva spiritista, Vojska Isusa Hrista, Apostolska crkva Isusa Hrista, Hrišćanska crkva „Slobodne braće“, Crkva božja – riječ božja, Novi salimski duh, Božja crkva,

značajno za razumijevanje aktuelnih sukoba na jugoslovenskom prostoru. Socijalna dinamika jugoslovenskog društva je u izvjesnom smislu konzervativna, i tokom cjelokupne njegove istorije više je nastojala da održi i proširi utvrđene vrijednosti nego da traga za novim, uključujući i religijske vrijednosti ovdašnjeg prostora. Prije svega, iznenađuje istrajnost *vrijednosti prošlosti jugoslovenskih naroda*. U vezi s tim, sve su vjerske zajednice na tlu Jugoslavije, prije svega, velike, tradicionalne, autoritarne, bez velike tradicije liberalnog individualizma zapadnog tipa. One, stoga, ne samo da nijesu doprinijele novim odnosima već se još uvijek javljaju kao dezintegracioni faktor i faktor potencijalnih sukoba, u kojima, čak, aktivno učestvuju.

Osnovna južnoslovenska konfensionalna paradigma sastoji se u iznenađujućem nacionalnom i konfesionalnom kompleksu. Južnoslovenski narodi su vjekovima živjeli u dubokom kulturnom diskontinuitetu, koji nas još pogađa, opterećuje i ne dopušta suštinsku harmoniju suživota i koegzistenciju više naroda, konfesija, jezika i mentaliteta. Otuda pitanje, u trenutku nacionalnih i vjerskih sukoba, da li je moguća potpuna saglasnost u uslovima različitog kulturnog konteksta. Odgovor nam je, poznat. U južnoslovenskom kulturnom kontekstu postoje velike razlike, koje se ispoljavaju i u pogledu snage vjerskih institucija i vjerovanja. Oko dvije velike monoteističke religije (hrišćanstvo i islam) i tri konfesije (pravoslavlje, katolicizam i muslimanstvo) u okviru južnoslovenske zajednice, grupisali su se ljudi različitih i oprečnih vrijednosti.

Dobrica Ćosić, književnik, objašnjavajući kako stara pitanja postaju aktuelna, tvrdi: „U svojoj suštini Balkansko pitanje još je živo i do kraja nerešeno... Proces nacionalnog konstituisanja u jedinstvene države i društvene zajednice na Balkanu još nije završen, i ako se izvesne razvojne tendencije kod nas i u svetu nastave tradicionalnim smerom „nacionalno pitanje“ ostaće muka i preokupacija i narednih generacija... U našem nacionalizmu istorijski mitovi su duhovne sinteze, a religija suština nacionalne svesti. Nacionalizmu je država ideološki

Vikarijat Rumunske pravoslavne crkve. Osim navedenih postoje sljedbenici orijentalnog kulta: Hare Krišna, Guru Maharaj Jia, Ananga Marga, Eshankar, Društvo za transcendentalnu meditaciju ili psihofizičku relaksaciju, itd.

sublimat i najviši oblik društvenosti, bez obzira koliko se, iz razumljivih razloga, busa u svoje samoupravljačke grudi.¹³ U vrijeme društvenih kriza nacionalni pokreti i crkve neizbježno pribjegavaju populizmu, odnosno moraju da računaju na narod. Otuda nacionalni pokreti i crkva djeluju kroz izrazito retoričke oblike, kroz nacionalnu mitologiju, kroz sentimentalnu kulturu, dovoljno pristupačnu širokim slojevima koji se pozivaju „u boj za krst časni i slobodu zlatnu“. Otuda romaničarska kultura uvijek ide ruku pod ruku s obnovom masovnog nacionalizma i religije kao suštine nacionalne svijesti.

Istoričar Milorad Ekmečić, u studiji *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, kaže da nijedna od jugoslovenskih vjera nije dosljedno nacionalna, i da su taj karakter dobile tokom istorije zbog napora crkvenog vodstva da svoje stado jasno izluči od druge vjere. S jedne strane, kaže taj istoričar, nacionalna kultura nikad nije izašla iz okvira pojedine vjere i crkve, a s druge, crkve su postale putokaz društvenog organizovanja i gube prevashodno vjerski karakter.¹⁴

Osim toga, smatra Ekmečić, jugoslovenski pokret se, po tipu, ne može upoređivati s klasičnim evropskim pokretima. Jer, to što oni nijesu u istoriji izrasli kao jedan narod treba zahvaliti samo crkvama. Religija je ostala, dakle, vododjelnica nacije, a to je osnovno pravilo. Isti istoričar precizira da to pravilo prividno važi samo za srpsko-hrvatsko govorno područje, ali je suštinski vezano i za slovenačko i makedonsko, gdje jezik i kultura u zaostalim agrarnim društvima nijesu odredili istorijsku granicu nacije. Autor naglašava da je to uvijek ostala vjera. U vezi s tipologijom jugoslovenskog nacionalizma Milorad Ekmečić kaže da se „radi o *sektarijanskom* (podvukao R.S.), religioznom tipu nacionalizma“. To je nacionalizam „sudnjeg dana“, kaže, i napominje da je taj izraz nastao prema formulaciji Vinstona Čerčila, na primjeru irskog nacionalnog pitanja (zbog jakog prisustva religijskih motiva može se riješiti samo na sudnji dan). Prema Ekmečiću, karakteristike takvog tipa nacionalizma su:

¹³ Dobrica Ćosić, *Stvarno i moguće*, „Otokar Keršovani“, Rijeka, 1982, str. 62-103.

¹⁴ Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. 1, „Prosveta“, Beograd, 1989, str. 15.

„... – povećano prisustvo iracionalnih elemenata u ideologiji, kojima se svakodnevno pothranjuje večna razlika mešanih zajednica;

– ultimativni ciljevi i milenijumski način mišljenja u politici, kada sa svakim, i najmanjim događajem dolazi pitanje može li se živjeti u zajedničkoj državi. Realna politika je nerealna;

– sklonosti da se istorija naroda zameni mitom istorije. Od svih nauka, istorija se najsporije modernizuje i opterećena je emocijama;

– u časovima velikih istorijskih kriza, verska netoleracija je podloga političkog i vojnog okupljanja;

– provincijalizam kulture. Poistovećivanje jezika, kao osnovne kulture, sa verskom podlogom dozvoljava samo izuzetno nadarenim pojedincima da se odupru merilima vrednosti svoje zatvorene crkvene sredine. Naglašeno martirstvo u duhovnoj delatnosti, nevidljiva didaktika da je drugi kriv za svoju istoriju, u stalnom su sukobu sa otvaranjem granica kulturnih krugova. Ovo je najprisutnije u hrvatskoj kulturi, gde neprirodan razvoj književnog jezika uvek umanjuje moguća dostignuća“. ¹⁵

U daljoj razradi svoje teme istoričar Ekmečić smatra da su se sve znatnije evropske nacije ujedinile primjenom filozofije da je nacija zajednica jezika. S druge strane, samo marginalni narodi (Irska, Belgija, katolički kompleks južne Njemačke i Austrije) identitet su tražili u okviru svoje crkve. Izvan Evrope, to je karakteristično za Liban i Bliski istok. Ekmečić tvrdi da Jugoslavija spada u tu grupu, odnosno osnovne jugoslovenske nacije svoj identitet traže u okviru svoje crkve. ¹⁶ Različite religijske identifikacije još su snažno prisutne na južnoslovenskom prostoru, ali i šire na Balkanu. Ta identifikacija i podjela snažno su oživjele u sadašnjoj krizi i razvile se do oštrog konflikta, snažno opterećene „paketom prošlosti“, i ponovo su, nažalost, postale znak za raspoznavanje između pojedinih naroda.

¹⁵ Milorad Ekmečić, *isto*, str. 16.

¹⁶ Milorad Ekmečić, *isto*, str. 17.

O ULOZI KATOLIČKE CRKVE

Službena uloga Katoličke crkve u južnoslovenskim zemljama uvijek je slijedila politiku interesa Rimske kurije, koja je odvajkada sklapala savezništvo sa franačko-njemčkim osvajačima, vjekovnim neprijateljima južnoslovenskih naroda. Stav vrhova Katoličke crkve prema stvaranju prve jugoslovenske države bio je dosljedno negativan, jer je slijedio politiku Vatikana, Beča i Pešte. Vatikan je podržao i objavu rata Austro-Ugarske Srbiji, a „sveti rat“ protiv nje otvoreno su podržavali njegovi najistaknutiji biskupi – Bauer, Jeglič i Stadler. Vatikan je, takođe, *de facto* podržao razbijanje druge jugoslovenske države i priznao tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku, a Stepinac, najistaknutiji biskup, otvoreno je podržao Pavelića. Stav Vatikana prema stvaranju druge jugoslovenske države, takođe, bio je negativan, a slijedio je politiku i interese Rimske kurije. Dosljedno sebi, i treći put su vrh Katoličke crkve i Vatikana podržali secesiju Slovenije i Hrvatske i razbijanje Jugoslavije, a najistaknutiji biskupi – Kuharić i Šušat, odnosno vrh Katoličke crkve u Jugoslaviji, otvoreno su podržali secesiju tih republika.

Dosljednost Katoličke crkve i njenog vjersko-političkog vrha Vatikana proizilazi iz socijalne doktrine (ideologije) te crkve. Ona ima jedinstvenu, davno izgrađenu međunarodnu organizaciju, na čijem je čelu vidljivi poglavar (papa) kao najviši i nepogrješivi zakonodavac, koji ima svoje sjedište van granica drugih država. Katolička crkva se smatra silom prvog reda na cijelom svijetu. Kao cijelina, sa svojom organizacijom i međunarodno priznatim subjektivitetom, već davno se znatno utvrdila i tako dobila pouzdanu potporu za spoljašnje nastupanje. Iz doktrine i osnovnih kanona vidi se jasno da Katolička crkva od svojih stanovitih principa ni u kojem slučaju ne odstupa. Neke principe, s druge strane, teži da provede u djelo prema mogućnostima, iako ima mnoštvo pitanja u vezi s kojima čini protivusluge za koncesije primljene od države. Glavne smjernice crkvene politike određuje papa. Na osnovu katoličkih dokumenata, očigledna je nepopustljivost u vezi sa slobodnim i državnom vlašću zaštićenim obavljanjem vjerskih obreda, učenjem i propovijedanjem vjerske nauke i osiguranjem nesmetanog funkcionisanja crkvene hijerarhije bez inge-

rencije državne vlasti. Pitanje ingerencije crkve na socijalnom i kulturnom planu života naroda (katolička akcija) rešava se prema odnosu snaga, a očito je tendencija da se državnim vlastima daje što manja ingerencija pri imenovanju biskupa.

Ideologija *socijalnog katolicizma* je veliki ideološki sistem na kojem se temelje katolički pokreti, partije, udruženja, društva pod rukovodstvom Katoličke crkve. Postoje različiti nazivi za političku i socijalnu ideologiju katoličke crkve i socijalni katolicizam, katolička akcija, katolički laikat, kulturkampf, klerikalizam. Pojam klerikalizma javio se prvi put u Francuskoj 1867, i odmah je uveden u političku ideologiju svih razvijenih zemalja svijeta.¹⁷ Organizovani klerikalizam u Hrvatskoj i njegov pohod na osvajanje vlasti otpočeo je 1900, na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu u Zagrebu, kada je stvoren klerikalni program za čitav 20. vijek. On je ostao sve do sada oslonac hrvatskim klerikalcima, kao i politika Rimske kurije. Sav taj talog, od jednog vijeka, fanatične mržnje i nacionalnog šovinizma izbio je na površinu u jezovitom obliku 1914, 1941. i 1991. godine. Katolička crkva i same pape davali su vjersko-ideološko značenje tim oružanim sukobima i oblikovali katolički moral, ideologiju i politiku koja je vodila do genocida nad narodima druge vjere.¹⁸

Uticaj socijalnog katolicizma u Hrvatskoj vidljiv je iz činjenice, što ukazuje Milorad Ekmečić, da su svi funkcioneri hrvatske dražve u periodu od 1914. do 1941. godine još bili u „Marijinim kongregacijama“, ili sličnim društvima, pod vodstvom Katoličke crkve. Polazili su u školu koju su katoličko selo, inteligencija sa sela i gradsko predgrađe jedino imali. Isti autor ukazuje i na to da je u političkom pogledu južnoslovenski socijalni katolicizam bio produžena ruka habsburške države, bez koje nije mogao zamisliti bilo kakvu sudbinu u budućnosti. Posebno je, kaže Ekmečić, katolicizacija Bosne i Hercegovine bila njegov dugoročni i strateški zadatak. Prema istom autoru, u slovenačkim pokrajinama, kada je katolički identitet dominirao austrijskim pokrajinama, jugoslovenska ideja je nazadovala.¹⁹ Antijugoslovenske teorije socijalnog katolicizma stva-

¹⁷ Milorad Ekmečić, *isto*, knj. 2, str. 141.

¹⁸ Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac – dokumenti*, „Rad“, Beograd, 1987. i Viktor Novak, *Magnum crimen*, Zagreb, 1948, reprint, Beograd, 1986.

¹⁹ Milorad Ekmečić, *isto*, knj. 2, str. 520-522.

rane su u nadbiskupskim uredima, tiho i temeljito, u političkom interesu Rimske kurije i njemačkih osvajača.

NOVE POLITIČKE PREFERENCIJE VATIKANA

U sadašnjoj situaciji više niko ne može ignorisati „zaokret udesno“ Katoličke crkve, pa i nekih drugih, posebno od Vojtilinog pontifikata. Uostalom, taj se „zaokret“ od Koncila (1962) uklapa s nastupom nove desnice, neokonzervativizma i neoliberalizma na međunarodnoj sceni s krizom kapitalizma na Zapadu i socijalističkog etatizma na Istoku. U ideologiji, programu i pokretu nove desnice ističe se, takođe, potreba za „nacionalnom homogenizacijom“ i „sabiranjem nacionalnih snaga“. Tako jedan teoretičar nove desnice, Irving Kristol, predlaže formulaciju: „neokonzervativizam = homo oeconomicus u liberalno-kapitalističkom društvu + religija + nacionalizam“. To znači da neokonzervativnoj koncepciji društva nije dovoljno da se oslanja samo na homo ekonomikusa, već mu je potreban i „moralni autoritet tradicije i izvjesna javna podrška tom autoritetu“.

Pažljivom opservatoru i analitičaru jugoslovenskih prilika ne može promaći činjenica da se iza svih sukoba na južnoslovenskom prostoru radilo o odnosu prema zajedničkoj državi (Jugoslavija), odnosno za i protiv zajedničke države. U tom pogledu je politika Katoličke crkve odlučujuća. Katolička crkva, u savezu sa nacionalističkim snagama, sve više liči na *ecclaesia militans* i služi rimsko-germanskom „Divide et impe-ra“. Ona se u Jugoslaviji, pod vodstvom Vatikana, još nikada nije odrekla političke ambicije da po svom mjerilu uređuje političke odnose. Prije svega, nije se mirila, kao ni druge crkve, s uspostavljanjem novog poretka na čelu s „bezbožničkom komunističkom vlašću“. Jer, nova vlast je, radikalnim ideološko-socijalnim mjerama, direktno pogodila i promijenila društvenu poziciju i uticaj crkve.

Velike društvene i tehnološke promjene u savremenom svijetu, poslije Drugog svjetskog rata prisilile su Katoličku crkvu da preispita svoju socijalnu i ideološku doktrinu i donese crkveni program za 21. vijek. Na Drugom vatikanskom koncilu

(1962 – 1965) Katolička crkva je usvojila osnovne smjernice, poznate pod nazivom katolički *aggiornamento* (posavremenjivanje). Zato, treba praviti razliku između predašnjeg katolicizma, od početka 20. vijeka, i duha reforme katoličanstva od Drugog vatikanskog koncila. Naime, Katolička crkva, na čelu sa Vatikanom, poslije Drugog svjetskog rata i sve do smrti Pia XII (1958) bila se opredijelila za tabor koji se identifikuje sa „zapadnom civilizacijom“. Poslije Drugog vatikanskog koncila pred njom se otvorio novih horizont: odnos prema savremenom svijetu, kolonijalizmu, nesvrstanim, dijalogu, posebno sa marksizmom, drugim religijama, ekumenizmom, socijalnim pitanjima itd. Od tada pokušava da prevaziđe svoje staro geopolitičko uporiše. Uopšte uzev, Drugi vatikanski koncil nije u potpunosti „prepravio“, niti reformisao katoličku doktrinu i kulturu, ali je, isto tako, od tada nezamisliv povratak na staro.

Zaokret u ideološkoj i socijalnoj strategiji Katoličke crkve proizišao je iz saznanja o krizi katoličanstva, odnosno da je strategijski nesposobno da reaguje na kvalitetne promjene kapitalizma, počev od 19. vijeka, a posebno na pojavu socijalističkih revolucija početkom i tokom 20. vijeka. Nova strategija Katoličke crkve je rezultat praktičkih promjena u savremenom društvu. Ali, da bi je shvatila i na nju jedinstveno odgovorila, prevazilazeći tradicionalnu *tridentinsku* doktrinu, Katolička crkva je morala izvršiti kritiku kapitalizma, privatnog vlasništva i tzv. prirodnog prava.

Za kretanje u Katoličkoj crkvi poslije Drugog vatikanskog koncila, posebno u vremenu pontifikata pape Ivana Pavla II (Vojtila), karakteristično je da poprima izraziti kvalitet javnosti, odnosno politički kvalitet. S obzirom na objektivnu krizu vrijednosti u savremenom svijetu, kriza ideologija i nesposobnost savremenih društava da odgovore na goruća pitanja, Katolička crkva Karolja Vojtile uzela je sebi pravo da se upliće u sve pore društva, uključujući i politiku. Prema tome, međunarodna aktivnost Katoličke crkve u sadašnjem trenutku izraz je geopolitičke strategije Karolja Vojtile, zasnovane na globalnoj viziji međunarodne situacije i viziji uloge Crkve krajem drugog milenijuma hrišćanstva, u trenutku koji Crkva doživljava kroz konfrontaciju između religijske koncepcije svijeta i laičke, sekularne, agnostičke i materijalističke koncep-

cije. Intervencionizam Katoličke crkve, koji želi da se prikaže kao stvar „moralne prirode“, u ime „spasa duše“, krije ambicije Crkve da vjerska načela pretvori u mjerilo politike i društvenog života uopšte. Politiku Vatikana, zasnovanu na koncepciji univerzalnog angažovanja Crkve u svjetskim zbivanjima, karakteriše isprepletenost crkveno-vjerskih i društveno-političkih ciljeva i interesa. U takvoj geopolitičkoj koncepciji, kao osnova obnove vjere i uloga Crkve u savremenom svijetu, postavlja se „ideja nacije“. Isticanje potrebe za „nacionalnom homogenizacijom“ i „sabiranjem nacionalnih snaga“ jedan je od osnovnih momenata u programu nove desnice u svijetu, a svojstven je geopolitici ne samo Katoličke crkve već i drugih religioznih organizacija u Jugoslaviji i ima veoma složena historijsko-politička značenja i opterećenja.

Vatikan je razradio ideološku strategiju političkog angažovanja Katoličke crkve i građana. Radi se o izboru najuspješnije strategije za ostvarenje „zemaljskog kraljevstva“. Polazeći od kritike kapitalizma i socijalizma, ta strategija se opredijelila za „treći put koji neće podsticati samo stvaranje ekonomskog čovjeka (Adam Smit i Karl Marks), nego oblikovati razumnog čovjeka koji za mjerilo uzima lik božjeg sina Isusa Hrista. Put povjesti nije ovaj što ga naznačiše Hegel, Marks, Ruzvelt ili Staljin. Put je koji propovijeda Ivan Pavle II“. ²⁰ Geopolitika Karolja Vojtile i Katoličke crkve zasniva se na globalnoj viziji međunarodne političke strategije. Svjestan da je savremeni krizni trenutak zaoštrio konfrontaciju između vjerske koncepcije svijeta i laičke koncepcije, krizu ideologija i nesposobnosti pravnih država da stvaraju nove vrijednosti, Crkva Karolja Vojtile gaji uvjerenje da pred njom stoji teren koji treba zauzeti. Naša epoha je, prema njegovom mišljenju, historijski trenutak, „vrijeme novog adventa... vrijeme iščekivanja“. ²¹

Poslije dolaska Vojtile na njeno čelo, Katolička crkva je prešla u ofanzivu. Stoga se vatikanska crkveno-politička i spoljnopoliitička strategija zasnivaju na tri bitna elementa: *ideološkom* (crkva ima svoja neprikosnovena mjerila za sve u svijetu, vjerski nauk, Evandjelje i Hrista u službi „prava čovjeka“); *pravnom* (uloga Crkve je međunarodnopravno prihvaćena i normirana deklaracijama Ujedinjenih nacija i

²⁰ Osservatore Romano, Roma, 4. jul 1981.

²¹ Enciklika „Redemptor hominis“. 1979.

konvencijama o pravima čovjeka); i *organizacionom* (Crkva se oslanja na monolitnu ideološku i kadrovsku organizaciju, kvalifikovanu za ostvarenje njene uloge i potrebe da se dalje institucionalizuje). Tek na Drugom vatikanskom koncilu, a posebno po dolasku pape Vojtile, katolička ideologija je pokušala da pređe uskokrkvne granice i da na „nov“ način bude prisutnija u društvenoj i političkoj javnosti. U organizovanom katoličkom svijetu, posebno po dolasku pape Vojtile, primijećeno je pomjeranje ka centru, odnosno vraćanje udesno. Za mogući politički razvoj krajnje je važno valorizovanje principa usvojenog na posljednjem koncilu o potrebi potpune nezavisnosti crkve od bilo kojeg političkog sistema, što podrazumijeva, zapravo, kritiku političkog saveza katolika i nacionalista.

Katolička crkva je naglasila svoje pravo da iznosi sud „svuda i uvijek“, čak i o problemima koji zadiru u politiku „kada to zahtijevaju osnovna prava ličnosti ili spas duše“. Jovan Pavle II ide još dalje, i pretvara crkvu u izraz osnovnih čovjekovih potreba. I to ne pojedinca, kojeg priznaje država, građanina, već čovjeka koji se ostvaruje u kulturi čiji su osnovni izrazi *porodica i nacija*. Ideja nacije, čini ključ geopolitike Jovana Pavla II, jer upravo ona daje legitimnost državi. Vojtila se ne obraća toliko državi, s kojom Vatikan održava odnose na nivou ambasada i nuncijatura, koliko naciji, tj. nezavisnom entitetu političkih institucija kao izrazu želje jedne zajednice za zajedničkim životom. U naciji, izjavio je Jovan Pavle II, 2. juna 1980, u UNESK-u, izražava se osnovni suverenitet – suverenitet ličnosti. Misija crkve je da bude u njegovoj službi, u službi nacije, koja je izraz njegove kulturne zajednice, i stoga je pozvana da igra ulogu posrednika između države i nacije.

Ideja o naciji i ideja o kulturi čine stubove svjetske politike Jovana Pavla II: „Dijalog crkve sa kulturama našeg vremena je domen od vitalnog značaja čiji je ulog sudbina svijeta krajem ovog vijeka“, izjavio je papa u maju 1982, kada je osnovan Papski savjet za kulturu. obraćajući se nacijama u dijalogu sa kulturom, tj. krećući se po terenu koji nije teren države, Jovan Pavle II, u stvari, pokušava da uklopi crkvu u savremenu kulturu, jer je došla u sukob sa njom. Sa Drugim vatikanskim koncilom Katolička crkva pokušava da se osavre-

meni i bude u toku sa zbivanjima u svijetu, odnosno problemima našeg vremena. Sa strategijom Jovana Pavla II Katolička crkva više ne nastoji samo da ide ukorak s vremenom već i da utiče na njega. Drugi vatikanski koncil je Crkvu postavio iznad države, iznad svih režima i ideologije, ali interveniše kod režima obraćajući se naciji (javnosti) i naglašavajući dostojanstvo čovjeka. Jovan Pavle II, nastupajući s pozicije „intervencionizma“, pokušava da izgradi Katoličku crkvu u pravu političku snagu, dajući veliki značaj pravu, slobodi i dostojanstvu čovjeka i sprovodeći, na taj način, *de facto* svoj duhovni autoritet u političkom domenu. Katolička crkva Jovana Pavla II odbija primedbe da je njeno intervenisanje političke prirode, tvrdeći da je ono moralnog karaktera. U okviru te strategije ponaša se i Katolička crkva u Jugoslaviji.

Jovan Pavle II proglašava samodovoljnim svoje uvjerenje koje se može nazvati *neointegrizam*, dok papa Vojtila želi da bude aktivan sagovornik vlada i političkih pokreta s kojima se susreće. Ekumenizam se, međutim, nalazi u zastoju zbog toga što je svojim sagovornicima dopustio veoma malo ili ništa. Evropa je centralna tačka geopolitike Jovana Pavla II, jer upravo je u njenom središtu nastala velika crkvena podjela 1054. i podjela političkog svijeta na dva neizmirljiva sistema. U Evropi su korijeni katoličanstva, ali tu je nastala i velika struja svjetovne misli koja je izvela ideološku i duhovnu pripremu za nastanak radničkog i komunističkog pokreta, marksizma i ateizma. Proglašavanje svetog Ćirila i Metodija i Benedikta za zaštitnike Evrope duhovna je priprema za političko jedinstvo Evrope od Atlantika do Urala, odnosno „ujedinjene hrišćanske Evrope“. U okviru te strategije papa Vojtila je često naglašavao ideju o „istorijskoj svijesti u srednjoevropskom pojasu, koji se proteže od Litvanije do Hrvatske i sastoji se iz kulturno bliskih i istorijski međusobno povezanih naroda“. U svojim govorima uporno je naglašavao „zajedničko vjersko i kulturno nasleđe Srednje Evrope između Baltika i Jadranskog mora“. Cjelokupna strategija Vatikana uklapa se, i jeste, u funkciji pravljenja „novog svjetskog poretka“, po svojoj mjeri.

Vojtila se nije, kao Luter, maskirao u apostola Pavla – papa nije maskirani revolucionar. On ne poziva bojažljivo u svoju službu duhove prošlosti, kako bi izveo „novi svjetsko-

istorijski prizor“, odnosno on nije „nesvjesno i nevoljno oružje revolucije“, kako bi rekao Marks. Vojtila je izraziti primjer zakašnjele crkveno-političke doktrine i kulturno-političke tradicije i iskustva, odnosno crkve koja, prema Veberu „polaze pravo na monopol legitimne hijerokratske prinude“. On želi da crkvu izgradi na „nov“ način i ona bi trebalo da bude moralna sinteza savremenih društvenih zajednica, tj. moralni jezuit, a religija najviša misaona forma te zajednice. Međutim, licemjerno je izdići se iznad svih kultura i političkih sistema i proglasiti sebe za najvišeg moralnog sudiju, bez ikakve odgovornosti.

„Vojtilizam“ je novina u vatikanskoj politici. Elementi programa i ofanzive konzervativaca i integrista uistinu su postojali kroz čitavu istoriju Katoličke crkve. Konstituisanje crkvene doktrine kao najviše sinteze politike, prividno na koncilskim osnovama, a u suštini na desnim pozicijama, jeste kvalitetno nov politički događaj. Riječju, pokušava da se drži čvrste crkveno-političke ravnoteže i uspostavi crkveno-politički mir. „Vojtilizam“ insistira na patrijarhalno-autoritarnim koncepcijama, pa katolicizam želi bezuslovno da se integriše u društvenu i političku stvarnost našeg vremena. Kao najviši predstavnik crkvenih interesa na političkom planu zauzeo je veoma konzervativan stav o reformnom katolicizmu. Autoritarna ofanziva Vojtilinog učiteljstva dosegla je vrhunac u borbi protiv „teologije oslobođenja“ i otežala ili spriječila koncilске ideje koje su uslovljene modernim svijetom. Opterećen poljskim kompleksom, politički katolicizam previše povezuje s nacionalizmom, što predstavlja avanturu i katastrofalni trend za Crkvu.

Analiza pokazuje da „vojtilizam“ zastupa konzervativan smjer, odnosno otkriva da nasuprot „koncilskom smjeru“ stoji patrijarhalno-integralistički „poljsko-vojtilski“ smjer. Vojtila je odlučno raskinuo s politikom pat-pozicije i čitavim repertoarom dilema koje je bio otvorio koncil, i zaustavio osavremenjivanje Crkve kao osnovno opredjeljenje koncilске strategije. Globalni karakter njegove ofanzive podrazumijeva ne samo stvaranje nove politike nego i nove etike, novog oblika „crkvene filozofije“. Papa posjeduje monopol nad svakom pojavom i aspektom društvenih odnosa: ima i „filozofiju“ i program. To nije prosto vraćanje na predkoncilsku crkvu, a

ni prosto ukidanje koncilskih dokumenata. Globalni karakter njegove ofanzive je nešto suštinski novo, a „vojtilizam“, uz to, pokušava da izvrši prodor i dobije podršku sindikata, radničke klase i drugih društvenih slojeva. Cilj je radikalan i podrazumijeva trajnu izmjenu oslabljene snage i javnog uticaja u korist „nove“ Crkve.

Na čelu vatikanskog ureda za nauk vjere i ideologije (ranije Sv. Inkvizicija ili Sv. Ufficio) nalazi se ekstremni desničar, njemački kardinal Jozef Recinger, što potvrđuje značajan uticaj njemačkog faktora na politiku Vatikana i Katoličke crkve prema tragičnim događajima u Jugoslaviji. Naime, vatikansko-germanska koalicija je antijugoslovenska i važan je činilac u razbijanju zajedničke jugoslovenske države. Na osnovu inicijative Svete stolice da se priznaju Hrvatska i Slovenija, i to prije božićnih praznika 1991, čime je trebalo da se iskaže katolički karakter tih republika (videti prilog), može se zaključiti da je Vatikan i ranije pripremao njihovu secesiju preko Katoličke crkve u Hrvatskoj i Sloveniji. Neki strani obavještajni faktori odavno su jugoslovensku stranu upozorili na takvo ponašanje Vatikana.

Vatikan i Katolička crkva u Jugoslaviji, potpisivanjem Protokola (1966) i uspostavljanjem diplomatskih odnosa (1971), priznali su ustavni poredak i međunarodni subjektivitet Jugoslavije. Jednostrana secesija Hrvatske i Slovenije i njihovo priznavanje od strane Svete stolice čin je direktnog miješanja u unutrašnje stvari jedne suverene države i atak na njen legalni ustavni poredak. Na osnovu te činjenice, a poučena istorijskim iskustvom, jugoslovenska strana bi morala ozbiljno da preispita karakter budućih odnosa sa Svetom stolicom. Naravno, ne dovodeći u pitanje dostignuti međunarodni standard sloboda i prava vjerovanja.

VJERSKI KARAKTER ORUŽANIH SUKOBA

Rat je jedna od najdrastičnijih promjena koju jedna zajednica i njeni narodi mogu da dožive u svom iskustvu, jer dovodi do ubijanja ljudi i razaranja materijalnih dobara. Rat koji se vodi na jugoslovenskom prostoru je višedimenzionalan: ekonomski, politički, etnički, kulturni, moralni, međunacio-

nalni i međuvjerski. Pošto je čovjek socijalizovano biće, moraće da traži moralno i vjersko opravdanje za ponašanje u ovom ratu, u kojem su se crkve i njihovi čelnici pokazali nedosljedni i neefikasni. Neki od njih, čak, blagosiljaju oružje i u njemu direktno ili indirektno učestvuju, iako propovijedaju da „su svi ljudi braća u Hristu“, i pospješuju ljudsku tragediju mimo svog učenja: „Mir na zemlji, i dobra volja među ljudima“.

Trenutak je veoma ozbiljan i teško se moglo očekivati da će se osnovne nacionalne religije (pravoslavna, katolička i islamska) držati po strani ili neutralno. Evidentno je da su sve tri nacionalne konfesije definisale svoj odnos prema tom konfliktu, a vodstva nacionalnih religija smatraju ga moralno prihvatljivim. Američki sociolog religije Glen Vernon je dobro iskazao tu ideju: „Neprijatelj mora biti tako definisan da se očuva moralno opravdanje za pokušaj njegovog uništenja. Neprijatelj mora biti prikazan kao nehuman, sadistički, životinjski da bi se jasno naznačilo da on ne zaslužuje hrišćanski tretman. Posao je lakši ako se ima podrška religije i nacionalizam je vjerovatniji i jači kada je podržan religijskim odobrenjem. Ako nacionalna crkva ne podrži ratne napore svoje nacionalne vlade izlaže se riziku da sama budu etiketirana kao neprijateljska ili nelojalna“.²²

Sve tri nacionalne konfesije imaju isti stav kada se radi o pravu svog naroda na samoodbranu. Katolička crkva i Islamska vjerska zajednica od samog početka sukoba podržavaju hrvatsko, slovenačko i muslimansko državno i nacionalno vrhovništvo. Međutim, Srpska pravoslavna crkva u tom sukobu slijedi svoju tradicionalnu liniju „zaštite pravoslavnog srpskog naroda“, ali se, pri tome, ograđuje od aktuelne srpske vlasti i vladajuće partije. Osnovne nacionalne religijske zajednice (pravoslavna, katolička, muslimanska) aktivno učestvuju u tom prljavom propagandnom ratu svaka „na strani svoje nacije“. U tome prednjači Katolička crkva, uz obilatnu međunarodnu katoličku podršku, sa Vatikanom na čelu. (Uostalom, i riječ „propaganda“ se vezuje za djelovanje Katoličke crkve. Izvedena je iz naziva vatikanskog ureda „za širenje katoličastva i regulisanje crkvenih odnosa s nekatoličkim zemljama“ –

²² Glenn Vernon, *isto*, str. 185-197.

Sacra Congregatio Nomini Propaganda, koji je osnovan u Rimu 1626. godine). Crkve su se u medijski rat uključile kroz različite forme aktivnosti: neposredno – govorom jedinicama prije započinjanja vojnih akcija (blagoslov, propovijed, mise, razgovor), i posredno – putem štampe, televizije, radio-propagande, filma itd. Obilato su korišćene sve propagandne forme i sadržaji, a u tome je prednjačila Katolička crkva. U razbijanju Jugoslavije aktivno su učestvovala i sve biskupske konferencije svijeta, kao i druge katoličke organizacije, institucije i ličnosti.

U ovom ratu povrijeđena su pravila međunarodnog humanitarnog prava. Postoji nepobitno saznanje i dokazi da su vjerski objekti korišćeni za vojne zadatke, kao i o povredama prema vjerskom osoblju. Na primjer, na tornjevima i u prostorijama crkava i samostana bili su smješteni borbeni sastavi pripadnika Zbora hrvatske nacionalne garde i MUP-a Hrvatske, a u objektima Islamske zajednice nalazile su se muslimanske vojne formacije koje su otvarale vatru po jedinicama JNA. Jedinice JNA odgovarale su vatrom tek poslije višestrukih upozorenja i gubitaka koje su trpjele. Zapažene su i pojave revanšizma – rušenja i oštećenja vjerskih objekata, koji je imao međukonfesionalni karakter, odnosno elemente kulturnog i duhovnog genocida. Prema dosadašnjim podacima, Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj je porušeno i oštećeno oko 210 župnih i filijalnih crkava, 22 samostanske kuće i više od 50 župnih stanova,²³ a Srpskoj pravoslavnoj crkvi²⁴ oko 200 srpskih pravoslavnih hramova.²⁵

Umjesto zaključka

Aktuelni sukobi na jugoslovenskom prostoru dokaz su da od istorije, kao „učiteljice života“, ništa nijesmo naučili. Naša je politička i kulturna svijest još na takvom stupnju da vjersku pripadnost smatramo jednim od značajnih elemenata narodnog opredjeljenja, pa se ljudi još razdvajaju po tome u okviru koje

²³ Dokumenti II, podaci Biskupske konferencije o stradanjima Crkve, AKSA, Zagreb, listopad 1991.

²⁴ Memorandum Svetog Arhijerejskog Sabora Srpske pravoslavne crkve, „Politika“, 29. maj 1992, i Ratna stradanja pravoslavnih hramova 1991, srpske oblasti u Hrvatskoj, Ministarstvo za informatiku Republike Srbije i dr., Beograd, 1992.

²⁵ Ne raspolazemo podacima o rušenju i oštećenju sakralnih spomenika Islamske vjerske zajednice. Međutim, pouzdano se zna da su stradali i sakralni spomenici te vjerske zajednice.

su vjere rođeni. Svijest o hiljdegodišnjem hrvatskom kraljevstvu, državnompravnoj historiji ili o Dušanovom carstvu, strahu od pokatoličenja i katoličkom *antemurale christijanitatis*, dinastički romantizam u obliku dekorativnih parola srpske pravoslavne vjere, Kuranu časnom kao jedinom političkom kompasu – sve je to historijsko prokletstvo koje nas je gurnulo u tragičan sukob.

novne nacionalne religije (pravoslavna, katolička i islamska), direktno ili indirektno, uzele su učešće u tragičnim jugoslovenskim sukobima u ime „svog naroda“, i za to snose dio odgovornosti. U osnovi, sukob ima sve elemente nacionalnog i vjerskog obračuna, što potvrđuje njegova surovost. Problem vjerskog karaktera rata je važan, i ne može se otkloniti vulgarnom antiklerikalnom propagandom. Naime, pošto je emotivne prirode, taj sukob je mnogo dublji nego što se na prvi pogled čini.

Stojimo na pragu novog doba (!). Težište svjetovne politike koncentriše se na stvaranje „novog svjetskog poretka“, sa SAD na čelu, jer je došlo do sloma komunističkog režima i SSSR-a. U tim novim odnosima, prema mnogim pokazateljima katoličanstvu je namijenjena uloga *antemurale christijanitatis*. Hrvatski književnik Krleža bi dodao: „Njiva na istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će Gospodin poslati na katoličku žetvu istočne vjere, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika. Evo, narode hrvatski, na umu Providnosti u Savjetu je Trojedinoga Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja“.²⁶

Prilog

Državna kancelarija
Br. 8469/91/RS

MEMORANDUM SVETE STOLICE DRŽAVAMA UČESNICAMA KEBS-a

1. Situacija u Jugoslaviji ozbiljno zabrinjava Svetu Stolicu jer predstavlja flagrantno kršenje slova i duha Završnog akta iz Helsinkija kojim je sankcionirana spremnost evropskih naroda da raspolažu sami sobom, sa pravom da

²⁶ Miroslav Krleža, *Davni dani*, zapisi 1914-1921, „Zora“, Zagreb, 1956, str. 354-355.

odlučuju „kada to žele i kako žele o svom unutrašnjem i spoljnom političkom statusu“ (princip VIII).

2. Pred ogorčenim borbama koje se vode u Hrvatskoj, Sveta Stolica poziva zajednicu država da ponovo razmotri potrebu poštovanja prava na nezavisnost naroda Hrvatske i Slovenije i naroda koji bi želeli da ostvaruju to pravo.

3. Sveta Stolica je mišljenja da je došlo vreme da se međunarodno priznaju Hrvatska i Slovenija i to pre božićnih praznika. Narodi tih dveju republika su slobodno i demokratski izabrale nezavisnost.

4. U stvari *više elemenata idu u korist hitnog priznavanja*:

a) Ustav jugoslovenske Federacije predviđa mogućnost secesije jedne republike, s obzirom da u njegovoj Preambuli piše da „polazeći od prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući pravo na odcepljenje, ... jugoslovenski narodi, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, su se ujedinili u jednu saveznu republiku naroda i narodnosti slobodnih i ravnopravnih...“ (Preambula, Princip I);

b) Može se konstatovati da sadašnje stanje Federacije Republika Jugoslavije ne odgovara više samom Ustavu, pošto savezna Vlada ne predstavlja više celinu političke i etničke stvarnosti Jugoslavije;

c) Takvo formalno priznavanje bi moglo biti uslovljeno kako bi se bolje obezbedilo sprovođenje obaveza preuzetih u okviru KEBS-a, posebno za zaštitu nacionalnih manjina koje postoje u ovim dvema republikama. Poznati italijanski stručnjak za međunarodno pravo, profesor G. Balladore-Pallieri, navodi, na primer, slučaj uslovljenog priznavanja Srbije, Crne Gore i Rumunije od strane evropskih sila koje su u Berlinskom ugovoru od 13. juna 1878. upravo uslovile njihovo priznavanje uvođenjem principa slobode savesti i veroispovesti u zakonodavstva te tri države (G. Balladore-Pallieri, *Međunarodno javno pravo*, osmo izdanje, Milano, Giuffre, 1962, str. 340).

5. Prema Svetoj Stolici *trebalo bi izvršiti priznavanje*:

a) zajednički između država učesnica KEBS-a čiji je Jugoslavija član;

b) formalno kako bi se omogućilo da se iznesu uslovi da bi takvo priznavanje moglo imati dejstvo (na primer, Adolfo Maresca, *Diplomatski pravni rečnik*, Milano, Giuffre, 1991, str. 496-498);

c) da bi se pomoglo iznalaženju mira posebno sprovođenjem principa prava naroda da raspolažu sami sobom i kroz stvarno poštovanje prava nacionalnih manjina.

6. *Uslovi* koji bi se mogli utvrditi u formalnom aktu o priznavanju:

a) Svaka republika se formalno obavezuje na poštovanje svih principa Završnog akta i Pariske povelje;

b) Svaka Republika se formalno obavezuje da poštuje ljudska prava i osnovne slobode kao što je navedeno u međunarodnim dokumentima, a posebno u dokumentima KEBS-a i Saveta Evrope;

c) Svaka Republika se obavezuje da sprovede odredbe dokumenata KEBS-a u vezi sa demokratskim principima i ustanovama, tako da te ustanove odgovaraju normama pristupanja Savetu Evrope;

d) Svaka Republika formalno usvaja obaveze preuzete u dokumentima KEBS-a na Sastancima u Kopenhagenu i u Ženevi u vezi sa sudbinom nacionalnih manjina;

e) Svaka Republika prihvata da se primena obaveza u vezi s nacionalnim manjinama ostvaruje pod kontrolom Komiteta visokih funkcionera KEBS-a.

7. *Iz svih tih razloga* Sveta Stolica smatra da bi takvo formalno, zajedničko i multilateralno priznavanje pomoglo miru, pošto bi postavilo osnove za stvaranje uslova pacifikacije, gde bi prava svakog bila priznata i zaštićena od strane zajednice država KEBS-a.

U Vatikanu, 26. novembra 1991.